

Hajnáczy Tamás (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekintethetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban, 1956–1989.* Gondolat, Budapest, 2015. 375 oldal.

Többéves kutatómunka és előtanulmányok után jelent meg a Kádár-kor cigánypolitikájának összegzését adó kötet Hajnáczy Tamás szerkesztésében. Az ötvenkét dokumentumot tartalmazó forráskiadvány teljességre törekvő kiegészítése, egyben méltó folytatása a Mezey Barna által szerkesztett *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985* című munkának. Jelen kötet szerkesztője a teljesség igényével igyekezett feltárni a legfelsőbb párt- és állami szervektől származó, annak idején szigorúan bizalmasan kezelt dokumentumokat és határozatokat. Különösen fontosak a minisztertanácsi és kormányhatározatok előterjesztései, amelyek nagyon sok, mindeddig nyilvánosságra nem hozott információt és adatot tartalmaznak. A határozatokhoz tartozó előterjesztések és jegyzőkönyvek pedig jól mutatják a pártállam felső vezetésének elképzeléseit, szándékait, valamint betekintést nyújtanak a párt- és állami szervek döntéshozó mechanizmusába is.

A bevezető tanulmány részletesen ismerteti és elemzi a szocialista kor cigánypolitikáját. A kezdetben (a korábbi időszakhoz hasonlóan) többnyire csupán közegészségügyi, rendészeti, esetleg népművelési kérdésként kezelt „cigánykérdés” a 60-as évek elejére egységes politikai koncepcióvá vált. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1961. június 20-án adta ki *A cigánylakosság helyzetének megjavításával kap-*

csolatos egyes feladatokról című határozatát. Célja az akkor mintegy 200 ezer főre becsült cigányság beilleszkedésének (gyakorlatilag asszimilálásának) véghezvitele, valamint a cigány lakosság lakhatási, foglalkoztatási és oktatási helyzetének javítása volt. Elsősorban az ideológiailag erőltetett asszimiláció okán (de az esetenként karhatalom igénybevételével, kényszerrel történt telepfelszámolások, közegészségügyi és járványügyi intézkedések végrehajtása miatt is), a szerző kényszerasszimilációs cigánypolitikának nevezi az időszak első évtizedeit (25). Végigkíséri az emberi lakásra alkalmatlan, egészségtelen telepek felszámolásának gyakran kudarcokkal kísért folyamatát. A legfelsőbb szervek ugyan sokféle módon (kedvezményes hitelek biztosítása, CS-lakások¹ építése, tanácsi bér-lakások, vállalati anyagi hozzájárulás stb.) igyekeztek elősegíteni a telepek mielőbbi felszámolását, azonban egyre inkább bebizonyosodott, hogy a megvalósítás nem halad a tervek szerint. A hitelösszegek nem tartottak lépést az építőanyag- és telekárak emelkedésével, a családok többsége pedig nem tudta vállalni még a minimális feltételként meghatározott 10 százaléknyi önrészt sem. Az újabb és újabb könnyítések sem hozták meg a kívánt eredményt. A telepfelszámolás lelas-

¹ CS-lakás: többnyire egyszobás, félkomfortos, csökkentett értékű lakás.

sult, a CS-lakások minősége pedig igen sok kívánnivalót hagyott maga után; végeredményben pedig alig biztosítottak a korábnál jobb lakáskörülményeket. Bár az eredeti elképzelés a cigánytelepek lakóinak szétköltöztetése (beolvasztása) volt, a tömeges (tegyük hozzá, rossz minőségű) lakásépítés, valamint a cigány népesség gyorsabb ütemű szaporodása (a 80-as évek közepén már mintegy 350–360 ezer fővel számoltak) újabb telepek kialakulását eredményezte.

A cigányság munkába állítása – ugyan foglalkoztatottságuk közel teljes mértékűvé vált – szintén komoly problémákat és feszültségeket hordozott, melyek hatásai mindmáig tapasztalhatók. A szakképzetlen (sőt, jórészt írástudatlan) cigányok döntő többsége az iparban talált munkalehetőséget, de leginkább csak segédmunkásként. Kialakultak az úgynevezett cigányszakmák (építőipari, rakodó- és szállítómunkás, darukezelő, takarító stb.), melyek alacsonyabb bérekkel jártak, megnehezítve életkörülményeik javítását is.

A cigányság munkalehetőségei és életkörülményei javítása szempontjából egyaránt különös jelentőségű az oktatáspolitikai. A Kádár-kor cigánypolitikája talán ezen a területen érte el a legnagyobb eredményeket. Bár sok küzdelem árán (részben az előítéletek, részben a cigányság részéről tapasztalható ellenállás miatt), de az alapfokú oktatást sikerült kiterjeszteni a gyermekek döntő többségére. Míg 1961-ben csak 2–3%-uk végezte el a nyolc osztályt, a 80-as évek közepére már a gyermekek fele. Ugyanakkor ezen a területen is igen sok visszasság volt tapasztalható. A gyermekek egy jelen-

tős részét eleve gyogyepedagógiai intézményekbe irányították, más helyeken („saját hatáskörben”) sok gyermeket indokolatlanul felmentettek az iskolalátogatás alól. Számos településen alakultak ki összevont cigány osztályok, amelyeket többnyire képesítés nélküli pedagógusok tanítottak. Azt is meg kell említeni, hogy a cigány családok sem mind „erőltették” gyermekeik iskolába járatását.

Tény, hogy a Kádár-rendszer, minden visszassága, az időközben felmerült és újratermelődő problémák ellenére is, jelentős eredményeket ért el a cigányság beilleszkedése, életszínvonalának és művelődésének javítása terén. A korábban jelentős mértékű vándorcigányság letelepült, az addig telepeken, rendkívül rossz körülmények között élő családok lakáskörülményei – bár közel sem kielégítő mértékben, de – javultak, foglalkoztatottságuk és az oktatásban való részvételük szinte teljes körűvé vált.

A gondosan válogatott forrásokból pontosan kirajzolódik a rendszer sokáig változatlan, csak a 70-es évek közepétől, apró lépésekben változó cigánypolitikája. Bár az alapidokumentum (az 1961-es párthatározat) megállapításait a 80-as évek közepéig senki sem vonhatta kétségbe, a megbízott tudományos intézetek (MTA Szociológiai Kutatóintézete, majd a Tárcaközi Koordinációs Bizottság) felméréseinek hatására az eredeti elképzelésekhez képest számos módosítást hajtottak végre. A döntés-előkészítő jelentésekből és egyes vezető testületi jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy a helyi párt-, tanácsi és más vezetők gyakran felületesen hajtották végre, esetenként egyenesen elszabotálták a legfelsőbb

szinten hozott döntések, határozatok végrehajtását – itt különös hangsúlyt kap az ellenőrzés hiánya –, valamint az is, hogy mennyiben befolyásolták a végrehajtást a középvezetők és a lakosság előítéletei.

Sarkalatos kérdése még a hazai cigánypolitikának a cigányság nemzetiségként történő elismerése, illetve el nem ismerése. Ebben döntő szerepe volt Kádár János 1961-ben a Politikai Bizottság ülésén tett kijelentésének: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. Ez aztán kicsit más megfogalmazásban bekerült a párt cigánypolitikáját évtizedeken át meghatározó 1961-es párthatározatba is (115, 119). Kádár véleménye szerint a cigányság etnikumként történő elismerése gátolná társadalmi beilleszkedésüket (vagyis az asszimilációt). S bár ez a téma időnként újra és újra felmerült, a párt felső vezetése évtizedeken át kitarzott az 1961-es határozat mellett. A dokumentumokból nyomon követhető a „semmiképpen sem nemzetiség” kitételtől az etnikum elismeréséig zajló hosszú folyamat, amelyben nagy szerepe volt a 80-as évekre kialakuló (bár akkor még kis létszámú) cigány értelmiségi rétegnek is. 1986-ban minisztertanácsi határozattal létrehozták a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét (alapszabály-tervezete a 349–357. oldalakon). Ezt követően

egy régi igény is megvalósulhatott: 1987-ben megjelent az első cigány nyelvű újság, a *Romano Nyevipe*. A Politikai Bizottság 1988. novemberi ülésén (már Kádár János távollétében) hatálytalanította az 1961-es és az 1979-es, cigányságról szóló határozatoknak azt a részét, amelyben elvetették a cigányság nemzetiségként való kezelését; ezzel lehetőséget adott arra, hogy cigányok szervezetei kezdeményezhessék nemzetiséggé válásukat. Ez meg is történt, bár a nemzetiségi törvény csak jóval később, 1993-ban született meg. A cigányság azonban ebben is még etnikai kisebbségként szerepelt, s végül csak 2011-ben nyerte el nemzetiségi státuszát.

A részletes elemzést tartalmazó bevezető tanulmánnyal, valamint bőséges irodalomjegyzékkel és a források pontos levéltári jelzeteivel ellátott dokumentumgyűjtemény hasznos lehet minden, a cigányság (és különösen a 20. századi cigánypolitika) története, de a szocialista korszak politikája és döntésmechanizmusa iránt érdeklődő olvasó számára. A téma kutatóinak nagy segítséget jelenthet a többségében mindeddig ismeretlen, gazdag forrásanyag közlése. A dokumentumkötet ugyancsak hasznos segédkönyvként használható az egyetemi oktatásban is.

Harmat József